مفاهیم سکونت در آیات و روایات اسلامی

بهزاد وثیق* / آزاده پشوتنی‌زاده **

تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۸۸/۰۳/۱۷
تاریخ پذیرش مقاله: ۱۳۸۸/۰۹/۲۱

چکیده:

مفهوم مسکن از دیدگاه اسلام موضوعی است که در این نوشتار مورد بررسی قرار می‌گیرد. اهمیت این موضوع در شناخت تفاوت‌های میان معماری اسلامی و معماری مسلمین (بناهای ساخته شده توسط مسلمانان) موثر است. لذا نگارندگان با استفاده از منابع دینی چون آیات و روایات تلاش نموده‌اند تا به جهت‌گیری‌های دینی در زمینه مفهوم مسکن این مطلب دست یابند. نوشتار حاضر بر اساس روش تحلیلی-توصیفی تنظیم گردیده است.

نگارندگان براساس این نوشتار بر این عقیده‌اند که متون اسلامی درباره معماری، ضوابط و شاخصه‌هایی را مطرح می کند که مسکن را در حوزه‌های تک بنا تا مجموعه شهری پوشش می‌دهد و نقش مسکن و انسان را در توده‌های انسانی و مجموعه‌های ساختمانی تشریح می‌نماید. اعتدال، روح‌مندی و نظم ساختاری است که داوری در عوالم معرفتی سکونت را موجب می‌گردد.

کلید واژه ها: مسکن، متون اسلامی، هویت دینی

مقدمه

هویت به‌معنای آنچه موجب شناسایی ابژه شود، دارای کیفیاتی مانند بد و یا خوب می‌شود که ارزش‌گذاری هویت را موجب می‌گردد (Lewis, 2008, p8). ساخته‌های دینی دارای ساحت‌های هویتی هستند و آرایش محیط و معماری نیز در این دایره معنایی بررسی می‌شود. ساختن محیط در طول تاریخ، از اشکال اصلی بیان فرهنگی بوده که همزمان راه‌حل‌های فنی شکل سرپناه، حساسیت‌های هنری، ارزش‌های زیباشناختی و باورهای دینی را نیز منعکس می‌کند (یونسکو، ۱۳۷۶: ص۷۳) مذاهب می‌توانند در طرز تلقی افراد و یا جمعیت‌های انسانی نسبت به

* دانشجوی دکترای تخصصی معماری دانشکده هنر و معماری دانشگاه تربیت مدرس
** دانش آموخته پژوهش هنر دانشکده هنر و معماری دانشگاه تربیت مدرس

[Downloaded from jhre.ir on 2026-11-13]

مکان دخالت کنند، از این‌رو می‌توان با شناسایی عناصر سازنده ایمان در فضا، در حفاظت محیطی و مسئولیت اجتماعی نسبت به مکان کوشید (Butterfield, 2004: p20). در این دیدگاه مکان‌ها تبدیل به مراکزی سرشار از مفاهیم عمیق از وجود بشری می‌شود (Louise, 1966: P32). مکان دینی در این رهگذر نقطه اشتراک مفاهیم قدسی، شاخص‌های کالبدی پذیرفته شده اعتقادی و فعالیت حق‌جویانه و ارزشمند است (Canter, 1971: P14).

سکونتگاه‌های مسلمین، از حیث تعداد، فراوانترین نوع معماری است که در تمامی پهنه جغرافیای فرهنگی جهان اسلام دیده می‌شود. این مساکن براساس اقلیم‌ها و شرایط مختلف به گونه‌های متنوعی، مانند سکونتگاه‌های متراکم و یا پراکنده، حیاط‌دار و یا مطبق و... تقسیم می‌شوند، اما آنچه در این مقاله اهمیت یافته است، شاخص‌های بهره‌گیری معماران مسلمان از مبانی اندیشه اسلامی در ساخت این بناهاست.

سوال تحقیق

الف- هویت مشترک میان مساکن اسلامی از چه معیارهایی برخوردار است؟

ب- نقطه تفاوت میان مسکن اسلامی و مسکن مسلمین چیست؟

روش تحقیق

تحقیق در مقاله حاضر بر اساس روش تحلیلی- توصیفی و مبتنی مطالعات اسنادی-کتابخانه ای، انجام پذیرفته است. لذا ابتدا به متون اسلامی، مانند احادیث و روایات و به‌ویژه آیات قرآن به عنوان مرجع معارف الهی رجوع کرده و با بررسی موضوع در آیات به حدود

ساختن محیط در طول تاریخ، از اشکال اصلی بیان فرهنگی بوده که همزمان راه‌حل‌های فنی شکل سرپناه، حساسیت‌های هنری، ارزش‌های زیباشناختی و باورهای دینی را نیز منعکس می‌کند

مشخصی برای این قضاوت دست یافت. مفهوم مسکن در قرآن دارای ابعاد معنوی و مادی بوده که خودمعیارها و مولفه‌هایی را برای ساخت، نگهداری و معنایی که در لوای آن وجود دارد، تبیین می‌نماید. در این مقاله سعی بر شناخت این معیارها در آیات الهی می‌باشد.

شهر به مثابه سکونتگاه

۱- محیط شهری

اسلام از ابتدای آغاز رسالت تا به امروز، دینی مدنی محسوب می‌شود. بِنت می‌گوید: "اسلام یک دین شهری و مدنی به حساب می‌آید که به‌علت همین خصیصه خود ساختار شهرهاو سکونتگاه‌هایی را که متصرف شد، بازسازی و پیرایش کرد. اسلام در ابتدا نیز دینی بود که در محیطی حاصل از تقابل زیستی بین صحرا و شهر شکل گرفت و همین امر زایش آن را با تاریخی از شهرنشینی گره زده است" (Benet,1963:pp215-16). کلیات گونه‌های سکونتگاه اسلامی در جدول شماره ۱ دسته بندی شده است.

روحیه کتاب آسمانی قرآن نیز حال و هوایی شهری، در مقابل تعدد قبایل صحراگرد زمان بعثت، دارد و بسیاری از قوانین اسلامی منوط به حضور انسان یکجانشین است. بازگشت به زندگی

[Downloaded from jhre.ir on 2026-11-13]

نام سکونتگاه	مقیاس سکونتی	عبارت مربوط	نمونه
شهر	کلان	امت	مدینه
محله	کلان	صنف	محله اوس
		قومیت	
		زبان	
خانه	خرد	مسلمان	خانه پیامبر

جدول‌شماره ۱: کلیات سکونتگاه‌های اسلامی
مأخذ: (نگارنده)

صحرانشینی گونه‌ای از هم گسیختگی اتحاد جامعه مسلمین که از این پس آن را "امت" می‌نامیم، به‌حساب می‌آید. خداوند در آیه ۹۷ سوره توبه این مطلب را با عبارت: "اعراب بادیه نشین در کفر و نفاق از دیگران سخت‌تر و به جهل و نادانی احکام خدا سزاوارترند" بیان می‌کند.

محیط شهر سنتی اسلامی بیشتر از آنکه بروز معمارانه فضاهای خارجی مانند خیابان‌ها و ابنیه باشد بیانیه‌ای از ساختار و قوانین اجتماعی مسلمین و به عبارتی فقه اسلامی است

اعمال عبادی عمده اسلامی مانند روزه و نماز نیز در گرو زندگی یکجانشینی است. در شریعت اسلامی[1] که جهت مدیریت جوامع اسلامی تدوین گردیده است می‌توان به موارد متعددی در زمینه یادشده دست یافت. محیط شهر سنتی اسلامی بیشتر از آنکه بروز معمارانه فضاهای خارجی مانند خیابان‌ها و ابنیه باشد بیانیه‌ای از ساختار و قوانین اجتماعی مسلمین و به عبارتی فقه اسلامی است. مصداق این عبارت را می‌توان در تشابه و قیاس بسیار زیاد کلیات ساختاری مابین شهرهای مختلف اسلامی، دید.

۲- برنامه‌ریزی شهری و مقررات

خداوند در آیه ۲۰۵ سوره بقره به تلویح، فتنه و فساد را به معنای بی‌نظمی و اخلال، که در مشیت الهی جایی ندارد، محکوم می‌نماید. برنامه‌ریزی و انتظام نیز بدین روال، به‌مثابه تلاش جهت اصلاح و تکامل محیط مصنوع، اعم از شهرها و سایر سکونتگاهها، یکی از اصول اجتماعی جامعه اسلامی است.

نقشه شهرهای اسلامی حاکی از تلاش جهت ایجاد، رعایت و نگهداشت چنین نظمی است. رویکرد اصلی برنامه‌ریزی اسلامی، در جهت ارتقاء کیفیت زندگی است، اما برخلاف الگوهای غربی، در اسلام نحوه رسیدن به این مقصود نیز مهم است. ارتقاء کیفیت زندگی در این رویه می‌بایست در خدمت هدف نهایی یعنی عبادت الهی باشد و اصولاً آفرینش جن و انسان نیز تنها برای یگانه پرستی انجام گرفت (ذاریات، آیه ٥٦). مولفه عبادت به‌عنوان هدف غایی حیات، اثر عمیقی بر شهر اولیه اسلامی، مدینه، نهاد. رسول اسلام به محض ورود به شهر مسجدی را در مرکز شهر بنا نهاد و سپس شروع به تقسیم کوی و برزن‌ها، اموال و خانه‌ها در میان مهاجرین و انصار کرد. نحوه برنامه‌ریزی و مکان‌یابی عناصر اسلامی که در زمان آن حضرت انجام گرفت بعدها الگویی برای ساخت دو شهر کوفه و فسطاط شد (Coulson, 1964: p17). اقدامات حضرت رسول از اصولی مشترک برخوردار بودند که به اختصار ذکر می‌گردد:
۱- افزایش کاربرد شریعت ۲- انعکاس و برجسته

[Downloaded from jhre.ir on 2026-11-13]

رویکرد اصلی برنامه‌ریزی اسلامی، در جهت ارتقاء کیفیت زندگی است، اما برخلاف الگوهای غربی، در اسلام نحوه رسیدن به این مقصود نیز مهم است

کردن مفهوم امت ۳- ممانعت از تضییع حقوق اجتماعی. پیامبر اسلام موظف بود تا در کار دین و پیشرفت اسلام به انسان‌ها کمک رساند (انفال، آیه ۷۲). یکی از ابعاد آن همانا اختصاص‌دادن محیط مسلمین جهت افزایش کیفیت محیط‌های عبادی بود. به این قرار شهر در وهله اول می‌بایست قابلیت‌هایی را دارا باشد تا هر مسلمان بتواند در آن به حیات عبادی خود متمرکز گردد. اینجا شریعت همچون دستورالعمل‌هایی درباب عمل به نیکی و پرهیز و مبارزه با شر و یا اعمال ناشایست نقش خود را ایفا نمود. در آیه ۱۱۰ سوره آل‌عمران در این‌باره می‌فرماید: "شما نیکوترین امتی هستید که بر آن قیام کردند تا خلق را سعادت بخشند، جهت اصلاح بشر مردم را به نیکوکاری وادار کنند و از بدکاری بازدارند..." حضور قوی قوانین شریعت اسلامی را می‌توان در دو شهر مدینه و تونس مشاهده نمود (Saoud, 2002, p7).

تصویر ابنیه در آیات

سکونتگاه در قرآن با عباراتی مانند بیت[۲]، دیار، دار، مسکن[۳]، بنیان مرصوص (طباطبایی، ج۱۵، ص ۵۰۵)، قصر[٤]، العماد[٥]، عمارت (توبه، آیه ۱۹، روم، آیه۹)، عروش[٦]، بنا (نحل، آیه۲٦؛ صافات، آیه۹۷)، مدینه (اعراف، آیه۱۲۳) و قریه[۷] یاد می‌شود[۸]. در قرآن واژه مسکن به‌معنی جایی‌که در آن آرامش باشد، آمده است (الانعام، آیات۱۳و۹٦). در سوره‌نحل از دو نوع سکونتگاه، مسکن‌ثابت[۹] و مسکن‌سیّار[۱۰]، یاد شده که آنها را نعم‌الهی می‌خوانند.

قصر به‌معنای خانه و عمارت است[۱۱]. قصر خانه‌ای است دارای حصار که درآن مقصور و محبوس است (طبرسی، ۱۳۸٦، ص ٤۳) قصر به‌معنای منزل و هر اتاقی است که از سنگ بنا شده باشد (فیروزآبادی، ۱۳۰۳، ص۱۲۲) واژه "صرح" در قرآن نیز دلالت بر قصر و کاخ دارد که این کلمه اشاراتی نیز به مصالح به کار رفته در قصر دارد. این واژه ٤بار در قرآن تکرار می‌شود. در آیه ۳۸ قصص و نیز غافر آیه ۳٦ اشاره به قصری است که فرعون دستور ساخت آن را به وزیر خود، هامان می‌دهد. فرعون قصری بلندپایه که از خشت‌پخته ساخته شده‌باشد را درخواست می‌نماید. این قصر می‌بایست از همه‌جا دیده می‌شد (طباطبایی، ج۱٦، ص٥٤). همچنین در روایت قصری که سلیمان می‌سازد، این کلمه آمده است (نمل، آیه٤٤). قصر مذکور بنای بلندی مشرف بر سایر ابنیه دیگر و دارای نما، پوسته و استخوان بندی شفاف ولی محکمی بوده است. این بنا مسقف نبوده است (طباطبایی، ج۱۵، ص٥٦۹). در قرآن از انواع قرارگیری مساکن با نام خانه‌های موقت و قابل حمل یاد شده است (النحل، آیه۸۰).

تصویر ابنیه در روایات

روایات اسلامی حاوی اشاراتی به سکونتگاههای خرد مانند خانه‌ها است که علی‌رغم تاکید بر سطوح کالبدی بر ابعاد معنوی نیز اشاره دارد. در این‌باره رسول اسلام (ص) فرموده‌اند: "سه‌چیز در این جهان مایه سعادت مرد مسلمان است: همسایه خوب، خانه وسیع و مرکب خوش‌رفتار" (پاینده، ۱۳٦۲، ص

[Downloaded from jhre.ir on 2026-11-13]

۲۶۱ــ۲۶۰) و خانـه کـم‌وسـعت را مـذمت مـی‌نماینـد (پاینده، ۱۳۶۲، ص۲۵٤، حدیث۱۲۵٤). امام علی(ع) نیز بشارت داده‌است: "برای خانه شـرافت و برکتـی اسـت، شرافت آن در وسیع بودن جلو حیات و منـزل و صـالح بودن خانواده است اما برکت آن در برتری نـشیمن‌گـاه، وسعت صحن و حیاط و نیکوبودن همسایه‌هایش نهفتـه است (علّامه‌مجلـسی، ج۷٦، ص۱٤۸). امـام صـادق (ع) می‌فرماید: "وسیع‌بودن منـزل از سـعادت مـرد اسـت و راحتـی مـؤمن در فراخـی خانـه‌اش مـی‌باشـد" (معلـم حبیب‌آبادی، ۱۳۵۲، ص۲٤). در برخی‌احادیـث تـصریح گردیده است هرگاه ارتفاع ساختمان از هشت ذراع فراتر رفت باید بر فراز آن آیـه‌الکرسـی نوشـت. ابـوخدیجـه گفت: من مشاهده کردم آیه‌الکرسی بر اطراف خانه امـام صادق(ع) نوشته شده بود (بحارالانوار،ص۱۵۱). رسـول اسلام فرموده‌اند: "حق همسایه آن است که بنای خود را از بنای او بالاتر نبرند و جریـان هـوا را بـروی مـسدود نکنند" (پاینده، ۱۳٦۲، ص۲۹۱) در منابع روایی تصریح گردیده است خانه‌های با ارتفاع زیاد محل سکونت جن و شیاطین خواهند بود (علامه مجلسی، ۱۳۸٤، ص٤٤۷-٤٤٦).

مفهوم فضا-مکان در اسلام

ذوات الهی در عوالم دنیوی انعکاس یافته و مفـاهیم را با این اقانیم[۱۲] می‌توان بازشناخت. براین‌اساس، مکـان در اسلام بر اصول خیریـت و کمـال، مطلقیـت و عـدم تنـاهی اسـتوار اسـت کـه باعـث شـده تـا مکـان دارای خصوصیاتی چون مرکزیت، امتداد و تجلـی الهـی باشـد (نصر، ۱۳۸۰، صص۲۷۹و۲۸۰).

در اسلام، دو مفهوم لوگـوس‌آمینـوس[۱۳] و لوگـوس فراکس[۱٤] در کنار هم دیـده مـی‌شـود (Hasic, 1997, p35). به‌عنوان مثال اگر سخن از بهشت که تعبیری از سبزی واحه و یا شهر است، جهنم هم با رنگ مخالف آن که زردی شن‌های تفیده است، تداعی شـده اسـت (Petruccioli, 2002, P12). لـذا مکـان اسـلامی، فضایی دو وجهی است که یک وجه آن دنیای فروتـر مادی و وجه دیگر آن دنیای فراتـر معنـوی و مـاوراء الطبیعه است و در آن اوصاف الهی متجلی می‌شود.

تجلی خود می‌توانـد در یـک مفهـوم خـاص نیـز متکثر بوده و از این‌رو مکـان دارای کیفیـات متفـاوت شده و انسان را قادر می‌سازد تا هویت‌های مکـانی را با حفظ ذات قدسی مکان، بـرحـسب شـرایط انـسانی درک کرده و بسازد. با این تعریف، مکان محل تجلـی الهی بوده و عالم صغیره‌ای است که بـا عـالم کبیـره و ماوراءالطبیعه در پیوند قرار می‌گیرد.

تفاوت میان مفاهیم ملک و ملکوت و ریشه‌زبـانی یکسان، با توجه به اطلاق ایـن کلمـات بـه دو دنیـای مـادی و غیـر مـادی، ابعـاد دیگـری در جهـت‌گیـری اسلامی را درباره مفهوم مکان روشن می‌سـازد. ملـک به عالم طبیعت و ملکـوت بـه عـالم لطیـف و نفـسی دلالت داشته که هر دو از مراتب حضور بوده و مکـان را در ساحت الهی و به‌مثابه محلی برای انعکاس خـدا در عالم هستی، می‌سنجد. در ادعیه شیعه، مانند دعـای کمیل، این گفته؛ در عباراتی چون "و لایمکـن الفـرار من حکومتک" تصدیق می‌گردد.

مکان کیفی (بعد معنوی مکان) در اثر حضور ذات قدسی محدود و مقید شده، اما جهات و خـصوصیات آن یکسان نیست. این مکان در نقاطی ویـژه از زمـین قابلیت بروز می‌یابد که این نقـاط مـرتبط بـا وظـایف دینی بوده و پهنه وسیعی از خانه خدا تا محراب و باغ را شامل و به‌طور کلی امـاکن بـه‌عنـوان سـاحت‌هـای

[Downloaded from jhre.ir on 2026-11-13]

مادی مادام که حرمت آن نگاه داشته شود، چه طبیعی و چه مصنوع، را در بر می‌گیرد (نصر، ۱۳۸۰، صص ۴۰۰ و ۳۹۸).

با همین رویکرد؛ آسمان، زمین و انسان، سه تجلی الهی، دارای ظرفیت‌های متمایز "بودن" هستند و جایی که این پرتوهای بودن به هستن منجر شود، مکان پدید می‌آید. مکان ایده‌آل نیز آنجاست که وحدت‌بخش عناصر سازنده خود بوده و جلوه‌گاه معانی ژرف "حق" باشد.

به دلیل آنکه وضعیت طبیعی ظهور اسلام ناشی از تفکر اضطرار برخاسته از خشونت و دگرگونی مداوم صحرای سوزان عربستان بوده است، لذا تداوم زیستی اصل اولیه حیاتی مکان مطلوب در اسلام به شمار می‌آید. این ادراک مکانی باعث شد تا محصوریت به الگویی کلی برای مکان در جهان اسلام تبدیل شود. محصوریت یادشده نه تنها مفهوم جداسازی و تفکیک را نشان می‌دهد، بلکه سعی دارد تا مفهوم امتیاز و برتری مکانی را به مکان دیگر نیز نشان دهد. زمین‌های مشروب بر زمین‌های بیابانی ترجیح داده می‌شود، که با زندگی یکجانشینی مرتبط هستند. لذا مکان با انسان مسلمان یکجانشین در پیوند بیشتری است تا چادرنشینان صدر اسلام (Petruccioli, 2002, P36). این دیوارهای بلند اطمینان خاطری بود در مقابل دشمنانی مانند تشنگی، مرگ و ارواح خبیثه که در صحرا می‌زیستند. مولفه‌های یادشده ذهنیت عمده مسلمانان را در طی قرون متمادی تحت‌تاثیر خود قرار داده و خود را در تزئینات، معماری، مکان‌یابی شهری و طرح شهر جلوه‌گر ساخت.

۱- شاخص‌های قدسی مسکن؛ کلان-معیارها

همانگونه که گفته شد، جهان تجلی الهی است لذا همه پهنه خاک تحت قلمرویی قدسی است. صفات الهی نیز با نزول در ابعاد مادی آن‌را دارای کیفیتی برتر می‌کند و مواد صرفنظر از حرام و یا حلال بودن دارای شأنیت و قابلیت این نزول روحانی می‌باشند. لازمه هویت قدسی مسکن ساختار فیزیکی آن نیست، بلکه فضای روحانی آن، بنا را آماده پذیرش این مفهوم می‌سازد (توکلی، ۱۳۸۰، صص ۱۷۵-۱۷۸).

در سنت اسلامی تنها مکان‌هایی که نجس محسوب می‌شود، نمی‌تواند محل سجده و در دایره زمینه قدسی قرار گیرد، اما در دیدی فراتر همین اماکن نیز در قلمرو الهی هستند. هویت پهنه مکانی به میزان ارتباط عملکردی آن با نحوه جاری‌شدن دستورات سعادت محور الهی و یا به تعبیری شریعت اسلام مربوط بوده و امکان وجود مکان و در نتیجه هویت آن به ذات الهی و دین حقه بستگی می‌یابد. شر بودن مکان نیز به این ترتیب تعریف گردیده و مکان بسته به این تعریف دارای مراتبی از واقعیت و هویت می‌شود (نصر، ۱۳۸۰، صص ۳۶و۴۱) (مقایسه کنید مسجد قبا و مسجد ضرار)

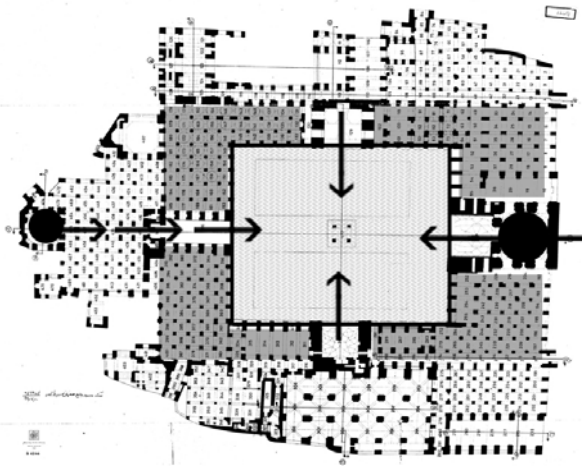
۲- شاخص‌های قدسی مسکن؛ خرد- معیارها

الف- وحدت و مرکزیت

مرکزیت و وحدت از شاخص‌های برگزیده شدن مکان برتر است. قبله مسلمین خود معیاری برای این عبارت است که هم دارای مرکزیتی معنوی و هویتی نسبت به عالم اسلامی است و هم وحدت‌بخش هویت‌های مکانی دیگر است. این نقش را در شهر اسلامی مساجد و در ملک اسلامی دارالقراء برعهده دارد. هویت مکانی مسجد و کلیه اماکن نیز نه به مسجد بلکه به محور قبله یعنی هویت اکمل کعبه

[Downloaded from jhre.ir on 2026-11-13]

تعلق دارد. این جهت‌گیری مکـانی نـشان از ایـن تعبیـر دارد که خدا در هر زمان-مکـان بـا شماسـت (تـصاویر شماره ۱ و ۲).

تصویر شماره ۱: درون‌گرایـی-وحـدت، نقـاط مرکـزی در مسجد جامع اصفهان، ماخذ: (مرکـز اسـناد سـازمان میـراث فرهنگی با تاکیدنگارنده)

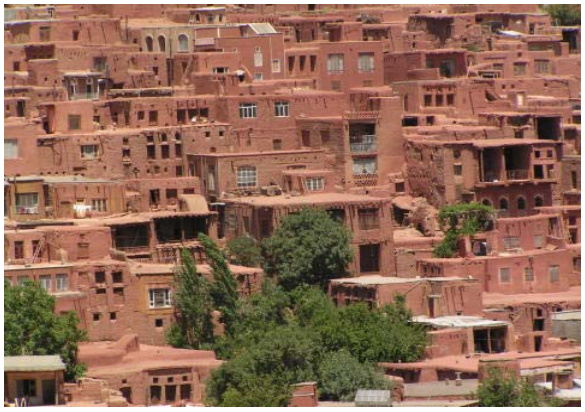
تصویر شماره ۲: روستای دخله، ماخذ:thisfabtrek.com

ب- عدالت و مساوات

عدالت و مساوات از شاخص‌های هویت‌دهنـده بـه مسکن است کـه خود را در قالب نقش مکان نسبت بـه

مرکزیت و وحدت از شاخص‌های برگزیـده شـدن مکان برتر است. قبله مسلمین خود معیـاری بـرای این عبارت است که هم دارای مرکزیتی معنـوی و هویتی نسبت به عالم اسلامی است و هم وحـدت-بخش هویت‌های مکانی دیگر است

پیرامون بازیافته و به نقـش مـسکن در کنـار انـسان و موضع‌گیری مکان در روابط اجتمـاعی انـسان تمرکـز یافته است (ارجح، ۱۳۸۰، صص ۱۷-۲۵). نمونه ایـن مطلب را می توان در تناسب کالبدی روستاهای ایـران مشاهده نمود (تصویر شماره ۳)

تصویر شماره ۳: روستای ابیانه، ماخذ: (نگارندگان)

ج- سلسله مراتب

سلسله مراتب ورود در مسکن اسـلامی بـا تعبیـر سلسله مراتب حضور و محرمیـت شـناخته مـی‌شـود. مکان دارای معنایی است که رسیدن به کلیت آن تنهـا با دیدن مرحله‌وار و تفکـر در آن بدسـت مـی‌آیـد، از این‌رو هویت مسکن با کلیت و نه جزئیات منفـرد بنـا بدست آمده و ادراک آن تنهـا در سـایه درک بینـابینی

[Downloaded from jhre.ir on 2026-11-13]

جزئیات و کلیات بنا میسر است. در حقیقت، ادراک مسکن دارای مدارج فهمی است که با داشتن شخصیت‌های فردی، هویت اصلی خود را از درجه‌ای بالاتر یعنی کل بنا به دست آورده و ریزفضاها تنها در سنجش با مجموعه‌های بالاتر مانند شهر، عالم اسلامی و در نهایت عوالم الهی معنا می‌یابد (محمدیان منصور، شماره ۲۹، ص۵۹-۶۷).

در سوره الاعراف، آیه ۱۶۱ آداب خاصی برای ورود به مکان، که در این آیه بیت‌المقدس است، قرار داده شده است. این سلسله مراتب (وَادْخُلُواْ الْبَابَ سُجَّداً) نه‌تنها در سرزمین به‌معنای جغرافیای وسیع رعایت می‌شود که در بناها و مجموعه‌های شهری نیز دیده می‌شود (احزاب، آیه ۵۳).

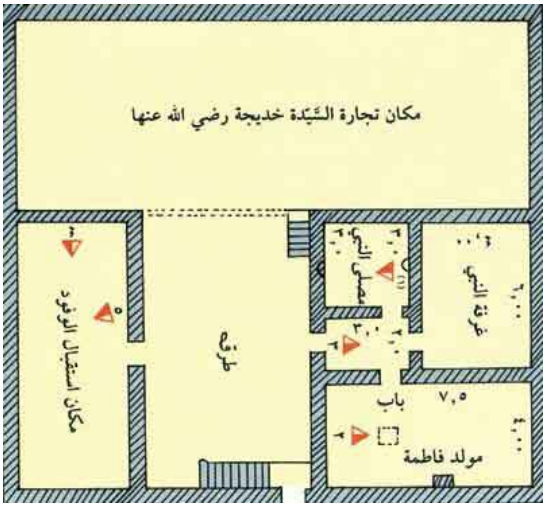
د- ابعاد هندسی و جهت گرایی

جهت‌یابی در اسلام براساس جهت قبله است (Dickie, 1985, P134). معماری و ساخت ابنیه نیز با این هدف که مکان خاکی را به مکانی فرازمینی ارتقاء دهد در تمامی ساحت‌های مسکن دخالت کرده و با هندسه، تزئینات، استعاره و نمادپردازی در نور، سایه، آب و خشت با اشاره به پرتوهای الهی و تجلی‌های قدسی، سعی‌دارد تا جلوه‌گاه علمی قدسی را در پیش چشم ناظرین به نمایش گذارد (پاشایی کمالی، ۱۳۸۰، صص ۱۰۷-۱۱۷). لذا مسکن با این قبیل خصوصیات خود را از عالم صغیره به عالم‌کبیره و ماوراءالطبیعه پیوند می‌دهد (نوایی، صص۱۹و۲۰).

هندسه مسکن جزئی از تمایزات مکانی است که باعث می‌شود تا تلقی مادی از مسکن و بالتبع هویت مکانی آن متعدد شود.

ه- کلیات سکونتی و کلیات شهری

"خانه به‌ماهیت خدایی، خود جسم دیگر شماست، بزرگتر و حجیم‌تر، که با گرمای مهربان آفتاب رشد کند و در سکوت شب آرام بخسبد. سرپناهی از رویاهای خویش بنا کنید از آن پیشتر که بنیاد خانه‌ای در حصار دیوارهای این شهر استوار سازید، که شبانگاهان چون به منزل بازگردید غریبی تنها و سرگردان در اندرون شما، نومید به جستجوی ماوایی است" (خلیل‌جبران، ۱۳۷۱، ص۲۸). خانه درونگرا چون حصار و ظرفی جوهر زندگی را محافظت می‌کند و در درون این حصار آب و درخت و انسان فضا را غنا می‌دهند در حالی که بدنه بیرونی همین حصار به شهر تعلق دارد. هر خانه جهانی کوچک است که پوسته خانواده را در برمی‌گیرد. (تصویر شماره ٤)

تصویر شماره٤: خانه پیامبر اسلام در زمان حیات حضرت خدیجه، ماخذ:
http://wwwcifiaonline.com/fatawawebsites128.htm

[Downloaded from jhre.ir on 2026-11-13]

حیاط کثرت‌ها را وحدت می‌بخشد و آب چونان آیینه آسمان در مرکز خانه، زندگی را تطهیر می‌کند. فضای باز، نیمه‌باز و بسته در خانه نماد تسلسلی است برای ایجاد سکوت، مکث، عبادت، تخیل و اندیشه که انسان ایرانی را از این نقطه به زیارت درون و عالم بالا می‌کشاند. هشتی، فضای تنگ و نیمه‌تاریکی است که پس از کوچه واقع می‌شود و رابطه بین بیرون و اندرون و حریم زندگی است(دیبا، ۱۳۷۷، صص٦ و٧).

و- نقش سکونتی انسان

مسکن اسلامی دارای جنبه‌های روانی و تعاملی است که در آن فرد ناخودآگاه به ترکیب رفتار-مکان می‌پردازد (بقره، آیه۱۲۵). لذا فرد نقش مشارکتی را در معنای مسکن دارد و با قرارگیری در مکان، تجربه‌ای معنوی را پدید می‌آورد. به‌عبارتی انسان بازیگر اصلی سنجش مکانی سکونتگاه است.

ز- ابعاد روانی سکونت

سکونتگاه اولیه بشر باغی است که با ویژگی‌هایی مانند آرامش و زندگی مطبوع معرفی می‌شود؛ ولی شرط فراهم آمدن این آرامش قرارگرفتن در مسیر فیض الهی است (بقره، آیه۳۵). این آرامش در بهشت اخروی یعنی مسکن نهایی انسان کامل دارای دو بعد همزمان ظاهری و باطنی است (اعراف، آیه٤٣) و نیز در زندگی دنیوی شرط اساسی دارابودن آرامش است (طلاق، آیه٦).

ح- روند ساخت سکونتگاه

خداوند تمامی مراحل سکنی‌گزیدن، از ساخت مسکن، انتخاب زمین برای بناکردن ساختمان و شهر و نیز چگونگی دست‌یابی بشر به قوانین ساختمان‌سازی را هدیه الهی می‌نامد و خاطر نشان می‌شود این آموزه‌ها مادامی که در مسیر حق و حقیقت باشد باعث رشد و سعادت انسانی و در پی آن رشد اجتماعی می‌گردد (الاعراف، آیه٧٤). در این آیه کلمه "عَثو" یعنی خروج از حدّ اعتدال و منظور خارج‌شدن انسان از قوانین و سنن الهی است که باعث فساد خواهد شد. این قوانین در طبیعت و نهاد بشری تحت‌عنوان نعمات الهی قرار داده شده و می‌بایست در مسئله سکونت چه در برنامه‌ریزی کلی شهری و چه در قرارگیری بنا و نقشه آن مورد استفاده قرار گیرد. این دستورات در صورت اعمال موجب مغفرت اجتماع می‌گردد (اعراف، آیه ١٦١). در آیه ۳۷ سوره ابراهیم اشاره می‌شود که انتخاب مسکن توسط انبیا بر اساس نماز و عبادت بود.

ط- شرافت جغرافیایی

در بهشت برخی نقاط بر نقاط دیگر شرافت بیشتر داشته و از آنها با نام خاص یاد می‌شود که محل سکنای مردمانی شریف‌تر از دیگران است. کلماتی مانند جنات عدن و جنات رضوان اشاره‌ای به این موضوع می‌باشد. لذا شرط آنکه ارزش‌گذاری مسکنی خوب داشته باشد قرارگیری آن در نقطه‌ای با پیرامونی مناسب است (توبه، آیه ٧٢).

در بهشت برخی نقاط بر نقاط دیگر شرافت بیشتر داشته و از آنها با نام خاص یاد می‌شود که محل سکنای مردمانی شریف‌تر از دیگران است. کلماتی مانند جنات عدن و جنات رضوان اشاره‌ای به این موضوع می‌باشد

[Downloaded from jhre.ir on 2026-11-13]

ی- ابعاد کارکردی سکونت‌گاه مسلمین

خداونـد خانـه‌سـازی و آرایـش فـضایی آن و نیـز جهت‌گیری شهری آن را بـه موسـی در قالـب "وحـی" منتقل می‌کند (یونس، آیه۸۷) به این معنا علم شهرسازی نیز علمی الهـی محـسوب مـی‌شـود. آنچـه از ایـن آیـه دریافت می‌شود آنست که منطقه مسکونی افـراد مـؤمن باید از کفار جدا باشد، تـا زمینـه‌سـاز عـزت، قـدرت و استقلال گروه با ایمـان گـردد. عـلاوه‌بـر آن معمـاری و شهرسازی اسلامی باید با اهداف مکتبی سازگار باشـد و جهـت قبلـه فرامـوش نـشود. از ایـن‌رو سـکونتگاه بـه گونه‌ای طراحی می‌شود که انجام مـراسم مذهبی و اقامه نماز در آن عملی باشد. همچنین از ایـن آیـه چنـین بـر می‌آید که خانـه‌هـای مقابـل یکـدیگر، از نظـر تمرکـز، حفاظت، نظارت و انس با هم مناسب‌تر است. ایـن آیـه سکونتگاه را نه‌تنها جـایی بـرای ایجـاد محیطـی جهـت حضور انسان می‌دانـد، بلکـه مجموعـه سـکونتگاهی را مانند مانعی در مقابل اندیشه‌هـای غیـرقدسـی مـی‌دانـد. خداوند سکنی گزیدن با سختی را در فضای قدسـی بـر سکونت در فضای غیرقدسی ولـی رفـاه‌محـور تـرجیح می‌دهد (کهف، آیه۱۶). در آیه۱۱۹ سـوره طـه، مـسکن یکی از چهار خواسته و ضروریات اصلی انسان معرفـی می‌شود (الاتجوع، لا تعری، لا تظمؤا، لا تضحی)

ک- ارگانیسم سکونت‌گاه

معنای کلمه صدق[۱۵] در آیه۹۳ سوره‌یونس اشاره بـه مکانی شایسته دارد. ایـن مکـان مـی‌بایـست از واقعیـت پیروی کرده که بر طراحـی ارگونومیـک و نیـز نقـشه و مکان‌یابی‌های شهری و مـسکونی تـاثیر مهمـی خواهـد داشت. برای مثال طراحی مطـابق بـا طبیعـت و شـرایط اقلیمی، فرهنگـی، اجتمـاعی و اقتـصادی از نمونـه‌هـای طراحی‌های منطبق بر صدق است. مشابه این کلمـه را برای معنای عبارت "طیب"[۱۶] می‌بینیم.

خداوند حضرت مریم و فرزندش عیسی مسیح را در سرزمینی مرتفع[۱۷] که دارای آرامش و امنیـت و آب گوارا بود قرار می‌دهد (المومنون، آیه ۵۰). این تصویر بهینـه از مکـان مناسـب اسـت کـه پیونـد میـان آب (طبیعت)، امنیت و سکونت را نشان می‌دهد. خداونـد سکونتگاه مناسب را یکـی از حقـوق پاکـان مـی‌دانـد (نور، آیه۲۶). خداوند، شهری را که در طراحی آن باغ و بوستان و به طور کلی طبیعت دیـده شـده باشـد را شـهری‌طیـب نامیـده و بـاغی را کـه در ارتبـاط بـا سکونتگاهی باشد، نعمتی الهی بر می‌شمرد (سبا، آیـه ۱۵). سکونتگاه نخستین بشر، باغی بهشتی بود (البقرة، آیه ۳۵). مسلمانان خانه را چون مامن اول می‌دانـستند و هر خانـه‌ای هـر چنـد محقـر، آب روان و بـاغی و بوستانی داشته (مقدسی، ۱۳۶۳، ص۲۱).

ل- کالبد سکونتگاه

محور انتخاب مسکن، جای آن و هدف از ساخت آن، توفیق عبادت است (عنکبوت، آیه۵۶). در ساخت خانه نیز نباید نمادی از گردنکشی یا سعی بر علـوّ در زمین باشد (قصص، آیه۸۳). برتری‌طلبی، آرایش نمـا، ارتفاع و ترکیب، تزئینات و فضاسازی بنا به‌صورتی‌که نمودی طاغوتی داشته باشد و بناهای بلندمرتبه‌ای کـه سود عمده‌ای برای جامعه نداشته باشد از ایـن نمونـه هستند. در آیه ۵۸ سوره عنکبـوت، کلمـه"تَبَـوّء" بـه معنای دادن مسکن دائمی است و "غرفه" محل بلندی است که بر اطراف، اشراف داشـته باشـد. در انتخـاب مسکن علاوه‌بر امنیّت، می‌باید ویژگی‌های دیگر ماننـد

[Downloaded from jhre.ir on 2026-11-13]

داشتن غرفه و طبقه بالا، چشم‌انداز بهتر، نور بیش‌تر، هوای لطیف‌تر نیز درنظر گرفته شود (سبا، آیه ۱۳).

"تکاثر" از "کثرت" به‌معنای فزون‌طلبی و فخرفروشی به دیگران است. جلوه تکاثر در مسکن به معنای ساختن بنایی با معماری متفاوت است که هدف آن متمایزکردن خود از دیگر بناها و مجموعه‌های اطراف خود باشد. این تفاوت در مقام خطوط شکل دهنده، رنگ، ارتفاع و هرآنچه بنا را به گونه‌ای نامتجانس و بی‌تناسب نسبت‌به پیرامون، طبیعت و شهر، متفاوت کند بروز می‌یابد. قرآن در مقام سرزنش می‌فرماید: "در دامنه هر کوهی ساختمان‌های بلند بنا می‌کنید" (شعراء، آیه۱۲۸).

"تکاثر" از "کثرت" به‌معنای فزون‌طلبی و فخرفروشی به دیگران است. جلوه تکاثر در مسکن به معنای ساختن بنایی با معماری متفاوت است که هدف آن متمایزکردن خود از دیگر بناها و مجموعه‌های اطراف خود باشد

زینت در خانه امری مذموم نیست به شرطی که فضای قدسی را خدشه‌دار نکرده و رشددهنده استعدادهای بشری باشد (الزخرف، آیه ۳۵). این بهره‌گیری در تمامی ابعاد مانند جنس مصالح، گونه‌های سکونتگاهی و کاربردهای آن ظاهر می‌شود.

ابعاد مفهومی سکونتگاه در اسلام

الف- ابعاد شناختی سکونتگاه

در جایی، سراسر پهنه‌زمین به‌عنوان خانه نوع بشر معرفی می‌شود (نهج البلاغه، خطبه٤٥، ص۱۱۹). در حدیثی متون مقدس بویژه قرآن، خانه محسوب می‌شود که اشاره به تجمیع معرفت الهی در دو صورت معنوی و مادی است (نهج‌البلاغه، خطبه۱۳۳، ص۲۹۸ نیز خطبه ۱۵۳، ص۳۳۸). به این مفهوم که ماده می‌تواند ظرف معنایی وحی خدا نیز باشد. خداوند در همین بینش، خانه کعبه را اولین خانه برای انسان‌ها از هر فرهنگ و نژاد قرار داده است (آل عمران، آیه ۹۶)[18]. این خانه نمادی از مسکنی ازلی‌ست که فارغ از زمان و مکان وجود دارد[19] (الحج، آیه۲۹). لذا مسکن آرمانی، جایی است که در لوای حضور فیزیکی و معنوی آن، بشریت را به سعادت رهنمون خواهد شد. از این‌رو خانه قابلیت دارا بودن حضوری مستقل را داشته که به آن صرفاً از منظر مادی نگریسته نشود.

لذا مسکن آرمانی، جایی است که در لوای حضور فیزیکی و معنوی آن، بشریت را به سعادت رهنمون خواهد شد. از این‌رو خانه قابلیت دارا بودن حضوری مستقل را داشته که به آن صرفاً از منظر مادی نگریسته نشود

ب- رویکرد سلسله مراتب و درجات ارزشی

خداوند، خانه خود را جایی برای آرامش، امنیت، محل گردهم‌آیی، جایگاه‌عبادت و محلی‌پاکیزه معرفی می‌کند (بقره، آیه۱۲۵). این پاکیزگی دلالت بر طهارت ظاهری و باطنی دارد. مسکن اسلامی فضایی قدسی است و جایی است که در آن جلوه‌های الهی به منصه ظهور می‌رسد، از این‌رو ورود به خانه تکالیفی را بر انسان وارد می‌کند (بقره، آیه۱۳۷) که هم نشانه شأن مکان است و هم اشاره‌ای‌ست به سازنده اصلی بنا.

[Downloaded from jhre.ir on 2026-11-13]

سلسله‌مراتب، تذکری‌ست برای انسان جهت یادآوری جایگاه او در نظام‌خلقت عالم و آفرینش هنری.

لذا مسکن آرمانی قرآن و به‌عبارتی خانه‌خدا، بر دو حوزه حضورانسانی و بروز معنوی استقرار دارد. با این توصیف، خانه‌خدا حجت سعادت و یا ضلالت انسان می‌شود (آل‌عمران، آیه۹۷) زیرا بنایی است سرشار از مفاهیم و معیارهایی برای رسیدن به انسان کامل.

ج- رویکرد ساخت سکونتگاه

معمار و سازنده بنا در ساخت خانه هدفی جز پرستش نداشته و این اشاره‌ای‌ست به آنکه معمارمسلمان ساخت را امری آیینی می‌داند[۲۰] (بقره، آیه۱۲۷). در حقیقت اگر هدف از ساخت خانه ارتقاء و کمال انسانی به‌سمت خدا باشد خدا نیز در این امر او را رهبری می‌کند[۲۱] (الحج، آیه۲۶).

خانه فارغ از ظواهر و پیرایه‌های آن، خواه کاخ باشد خواه کوخ، نعمتی الهی است که انسان را می‌بایست به ذکر الهی سوق دهد (الاعراف،آیه۷۴). خانه خود وسیله بوده و هدف محسوب نمی‌شود. اگر مسکن باعث دوری از یاد خدا و جایگاه انسانی باشد از ارزشی برخوردار نیست (توبه، آیه ۲۴ و نیز قصص، آیه ۵۸).

د- اخلاق سکونت

مسکن والا در همسایگی‌های خود نیز همان تواضع را رعایت می‌کند و در هماهنگی با نظم شهراسلامی چه از لحاظ قرارگیری، مکان‌یابی و پیش‌آمدگی‌ها و چه از لحاظ رنگ، آمودها و مانند آن در توازن قرار دارد.

این موضوع با اصل برابری و برادری اسلامی همساز است (یونس، آیه ۸۷). لذا از منظرقرآنی، سکونت اسلامی در گرو رعایت آداب و اخلاق سکونتی است (النور، آیه۲۷ و ۲۹ و ۸۵ و نیز نهج البلاغه، نامه۳۱،ص۶۴۱).

ه- تلفیق طبیعی

خداوند انسان را برای طراحی خانه‌اش به طبیعت ارجاع می‌دهد و این راهکار را برای سایر موجودات عالم ساری و جاری می‌داند (النحل، آیه ۶۸).

نتیجه‌گیری

در این مقاله تلاش شد تا به آموزه‌های اسلامی درباره سکونتگاه، خواه خانه‌های منفرد و یا مجموعه‌های سکونتی، اشاره گردد.

مفهوم سکونت در دیدگاه اسلامی ناظر بر دو حوزه مادی و معنوی آن است و لاجرم ظرف مادی سکونتگاه حاوی مفهوم معنوی آن نیز خواهد بود و ساخت سکونتگاه مسلمین، در دید کلان امری آیینی محسوب می‌شود. سکونتگاه آرمانی اسلام در حوزه‌های مختلف تشریح شده و برای هر حوزه معیارهایی آورده شده است. می‌توان این ابعاد را در جدول شماره ۱ مشاهده نمود.

کارکردها	روانی	اجتماعی	آیینی	شهری
	آرامش و امنیت	مجمع مسلمین	عبادتگاه	طهارت

جدول شماره۱- کارکردهای کلان سکونتگاه اسلامی
ماخذ: (نگارندگان)

منابع اسلامی درباره سکونتگاههای خرد مانند خانه‌های مسکونی و نیز سکونتگاههای کلان‌تری چون توده‌های شهری و یا اماکن اجتماع مسلمین،

[Downloaded from jhre.ir on 2026-11-13]

معیارها و توصیه‌های را ارائه و پیشنهاد می‌نماید (جدول شماره۲).

معیارها	خرد	کلان
ارتفاع	کوتاه	همساز با اکوسیستم شهر
وسعت	حیاط و خانه وسیع	گسترش افقی شهر
ترازها	وجود شاخص	ایجاد نشانه شهری

جدول شماره۲– معیارهای سکونتگاه اسلامی براساس روایات، ماخذ: (نگارندگان)

این معیارها ناظر بر کلیات و جزئیات شهری است و می‌توان شاخصه‌هایی چون ارتفاع متناسب خانه‌ها و همجواری‌های عادلانه را در کلیات در قالب شهری با محوریت توسعه افقی مشاهده نمود. قرارگیری هم‌ارز با جایگاه هر کاربری در شهر خود یک شاخصه طراحی و برنامه‌ریزی شهری است که باعث می‌شود تا در مکانیابی کاربری‌ها دقت لازم صورت گیرد.

انسان به‌عنوان عامل و باشنده در فضای معماری و شهر در دو نقش معمار و سازنده بنا و نیز بازیگر اصلی مفاهیم شهری تلقی می‌شود و از این‌رو شهر به مجموعه‌ای از رفتارهای مکانی تبدیل می‌شود که محوریت آن را تجربیات معنوی تشکیل می‌دهد. در همین بینش، شهر و سکونتگاه‌های خرد به عوالم معرفتی تلقی می‌شوند که توده‌ها و ریزفضاها را به‌هم پیوند می‌دهد. توجه متناسب به شهر به‌عنوان مجموعه توده‌ها و خانه‌ها به‌عنوان ریزفضاها در این راستا توجیه می‌گردد، زیرا برنامه‌ریز به روح تنظیم شهر

معیارها	مفهوم همجوار	کاربرد
وحدت	مرکزیت	هویتی– کالبدی
عدالت	مساوات	همجواری مکان‌ها
سلسله مراتب	حضور محرمیت	سلسله مراتب شهری و اندام‌های خانه
هندسه	جهت	نظم مادی در آیینه نظم الهی
کلیات	عوالم معرفتی	هم‌بافتی سکونتگاههای خرد و توده شهری
انسان	تجربه معنوی	رفتارهای مکانی
روانشناسی	آرامش	امنیت روانی شهری
برنامه‌ریزی ساخت	حق‌جویی و اعتدال	برنامه‌ریزی شهری با توجه به سکونتگاههای خرد
شرافت جغرافیایی	ارزش‌گذاری فضایی	اختصاص کاربری‌ها در سکونتگاهها
کارکرد	فضای قدسی	خانه و شهر اسلامی
ارگانیسم سکونت	همسازی با طبیعت	شهر طیب
کالبد	سودمندی	قانونمندی و نظم آرایش شهر و بنا؛ تزئینات عادلانه؛ توسعه افقی شهر؛ چشم انداز و ملاحظات اقلیمی

جدول شماره۳– خردمعیارهای سکونتگاه اسلامی براساس روایات، ماخذ: نگارندگان

[Downloaded from jhre.ir on 2026-11-13]

مفهوم سکونت در دیدگاه اسلامی ناظر بر دو حوزه مادی و معنوی آن است و لاجرم ظرف مادی سکونتگاه حاوی مفهوم معنوی آن نیز خواهد بود و ساخت سکونتگاه مسلمین، در دید کلان امری آیینی محسوب می‌شود

اسلامی که همانا اعتدال است، متوجه است. این اعتدال در نماهای شهری و منظر کلی شهر با عباراتی چون اعتدال در ارتفاع، مصالح، تزئینات و میزان سهم هر خانه از کل مساحت شهری و حسن همجواری کاربری و همسایگی‌ها تعریف می‌شود. از این‌رو معماری و شهرسازی اسلامی نظمی را به تصویر می‌کشد که انعکاسی است از نظم برتر الهی که دارای ابعاد و شاخصه‌هایی قابل تبیین است.

پی‌نوشت‌ها

۱. شریعت در حقیقت نظام دهنده روابط امت و نیز روابط میان انسان و طبیعت پیرامون خود است.

۲. هر فضایی با هر مصالح که انسان در آن بتواند بیتوته نماید (نحل آیه ۸۰). واژه بیت در لغت‌عرب استعمال زیادی دارد؛ به‌معنای "خانه‌شعر" و نیز "مسکن، فرش خانه، کعبه و قبر" می‌آید و نیز به همسر مرد و خانواده‌اش گفته می‌شود (معجم الوسیط)

۳. جای باشش و خانه (عا). منزل و بیت (منتهی الارب) .جای سکونت و مقام (اقرب الموارد). جای آرام (غیاث) (آنندراج). آرامگاه. مقر. مقام. جای. جایگاه. نشیمن: لقد کان لسباءٍ فی مسکنهم آیهٔ جنتان عن یمین و شمال(ترجمان القرآن علامه جرجانی، قرآن ۱۵/۳٤). و نیز (البقرهٔ، آیه ۸٤)، (الانعام، آیه۱۲۷)، (الصف، آیه۱۲)

٤. قصر مشید به معنای عمارت و یا خانه مرتفع گچ کاری شده (قاموس قرآن، ج٦، ص ۱۱)

۵. العماد به معنای کاخ بلند مرتبه است (فجر ۷)

٦. عروش به معنای خانه‌های سقف دار است. (بقره، ایه ۲۵۹ و نیز کهف، آیه ٤۲)

۷. قریه به معنی جایی است که خانه‌ها و انسان‌ها در آن گردهم آمده باشند لذا می‌تواند هم شهر و هم روستا باشد (قاموس قرآن، ج۳، ص۲۷۸).

۸. کلماتی دیگر مانند جدار به‌معنای دیوارسازی (کهف، آیه۷۷)، عمد و عماد به‌معنی ستون‌ها (رعد، آیه ۲، لقمان، آیه - ۱۰، همزه، آیه ۹؛ الفجر، آیه ۷)، ارم به‌معنی سنگ‌های چیده شده بر روی هم که نشانه راه باشد (فجر، آیه٦)؛ سقف به‌معنی پوشش سکونت‌گاه (نحل، آیه۲٦) و قاعده به‌معنای شالوده-سازی (بقره، آیه۱۲۷) نیز اشاره به ساخت انسانی دارند.

۹. من بیوتکم سکنا

۱۰. جعل لکم من جلود الانعام بیوتا

۱۱. بئر معطله و قصر مشید

۱۲. Hypostases

۱۳. Amoenus locus

۱٤. Locus ferax

۱۵. کلمه ***صِدق*** در فرهنگ قرآن، گاه در پی کلماتی می‌آید و مفهومِ شایسته، خوب و مناسب را می‌رساند، مانند: قَدَم صِدق، مُدخل صِدق، مُخرج صِدق، لِسان صِدق، وَعد الصدق، مَقعد صدق و مُبَوّء صِدق. یعنی صدق و مطابق با واقع بودن، برای همه‌چیز ارزش است.

۱٦. کلمه ***طیّب*** به‌معنای دلپسند و مطلوب است و در قرآن در توصیف مال، ذرّیه، فرزند، کلام، شهر، همسر، غذا و رزق، باد، مسکن، فرشته، درخت و تحیّت آمده است.

۱۷. مراد از ***ربوه*** کوفه و مراد از ***ذات قرار*** مسجد کوفه و مراد از ***معین*** آب فرات است که در کوفه دائما جاری می‌باشد۲) مراد دمشق است که از بهترین مناطق شام است.

[Downloaded from jhre.ir on 2026-11-13]

۱۸. إِنَّ أَوَّلَ بَيْتٍ وُضِعَ لِلنَّاسِ لَلَّذِي بِبَكَّةَ مُبَارَكًا وَهُدًى لِّلْعَالَمِينَ

۱۹. ثُمَّ لْيَقْضُوا تَفَثَهُمْ وَلْيُوفُوا نُذُورَهُمْ وَلْيَطَّوَّفُوا بِالْبَيْتِ الْعَتِيقِ

۲۰. وَإِذْ يَرْفَعُ إِبْرَاهِيمُ الْقَوَاعِدَ مِنَ الْبَيْتِ وَإِسْمَاعِيلُ رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا إِنَّكَ أَنتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ

۲۱. وَإِذْ بَوَّأْنَا لِإِبْرَاهِيمَ مَكَانَ الْبَيْتِ أَن لَّا تُشْرِكْ بِي شَيْئًا وَطَهِّرْ بَيْتِيَ لِلطَّائِفِينَ وَالْقَائِمِينَ وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ و نیز (صحیفه سجادیه، دعا۱،ص۱۵۶)

منابع

- پاینده، ابوالقاسم، نهج‌الفصاحه، انتشارات جاویدان، تهران، ۱۳۶۲.
- ارجح، اکرم، رمزپردازی در مسجد، معماری مساجد، مجموعه مقالات دومین همایش بین‌اللملی، جلد اول، ص ۱۷-۲۵، ۱۳۸۰.
- بمانیان، محمدرضا، رهیافت‌هایی در تبیین معماری مسلمین، انتشارات سازمان شهرداری‌ها و دهیاری‌های کشور، ۱۳۸۶.
- - پاشایی کمالی، فرشته، کهنمویی، ناهید، اسلام و معماری مساجد، مجموعه مقالات دومین همایش بین‌المللی معماری مسجد-افق آینده (جلداول)، تهران: دانشگاه هنر، ص ۱۰۷- ۱۱۷، ۱۳۸۰
- توکلی، سیما، محمد جوادزاده، سادگی شکوه؛ مسجد حاج محمدعلی عرب، مجموعه مقالات دومین همایش بین المللی معماری مسجد- افق آینده (جلداول), تهران: دانشگاه هنر، صص. ۱۷۵ - .۱۷۸، ۱۳۸۰.
- خلیل‌جبران، جبران، پیامبر، ترجمه: مهدی مقصودی، مشهد، انتشارات برکه، ۱۳۷۱.
- داراب دیبا-هوشنگ امیر اردلان؛ گزارش یک دیدار، گزارشگر: ارژنگ پژار؛ آبادی، شماره ۲۸و۲۷، صص۶و۷، ۱۳۷۷.
- سازمان میراث فرهنگی و گردشگری، اسناد
- صحیفه‌سجادیه، نشر آثار فیض‌الاسلام، ۱۳۸۶.
- طالبی، ژاله، مسجد به عنوان پایگاه همبستگی اجتماعی، مجموعه مقالات دومین همایش بین المللی معماری مسجد- افق آینده (جلداول), تهران: دانشگاه هنر، ص. ۱۷۹ تا ۱۹۰، ۱۳۸۰.
- طبرسی، فضل‌بن‌حسن، مجمع البیان لعلوم القرآن ، مجمع جهانی تقریب مذاهب اسلامی، ۱۳۸۶.
- علامه مجلسی، بحارالانوار، ج ٤٦ و٧٦، بیروت، الوفاء، ١٤٠٣ ق.
- علامه مجلسی، حلیهٔ المتقین، چاپ دوم، انتشارات یاس بهشت، تهران، ۱۳۸٤.
- فیروزآبادی، مجدالدین‌ابوطاهرمحمد، قاموس، ترجمهٔ محمد بن‌یحیی بن محمد شفیع قزوینی، تهران سنگی، ۱۳۰۳.
- قرآن مجید: موسسه الهادی، مرکز چاپ و نشر *قرآن کریم*، ۱۳۸۷.
- محمدیان منصور، صاحب، سلسله مراتب محرمیت در مساجد ایرانی، نشریه هنرهای زیبا، شماره۲۹، ص۵۹-۶۷، ۱۳۸۶.
- معلم حبیب‌آبادی، محمدعلی، مکارم الآثار، دفتر تبلیغات، ۱۳۵۲.
- مقدسی، ابوعبدالله محمد بن احمد، احسن التقاسیم فی معرفه الاقالیم، منزوی، علینقی، شرکت مولفان و مترجمان، تهران، ۱۳۶۳.
- نصر، حسین، معرفت و معنویت، انشاءالله رحمتی، دفتر پژوهش و نشر سهروردی، ۱۳۸۰.
- نصر، حسین، نیاز به علم مقدس، حسن میانداری ویراسته احمدرضا جلیلی. نشر پارسا، ۱۳۷۹.
- نوایی، کامبیز، مسجد تمثال انسان کامل، مجموعه مقالات همایش معماری مسجد با گذشته، حال، آینده، جلد اول, صص ٦٦١ - ٦٧٩، ۱۳۷۸.
- نهج‌البلاغه، گردآوری: سیدرضی، مرکز مطالعات و پژوهش‌های فرهنگی حوزه علمیه قم، ۱۳۸۸.

[Downloaded from jhre.ir on 2026-11-13]

- یونسکو، (۱۳۷٦)، فرهنگ و توسعه (رهیافت مردم شناختی و توسعه)، مترجمان: فاضلی، نعمت الله و محمد فاضلی، تهران، سازمان انتشارات وزارت فرهنگ، ارشاد اسلامی، ۱۳۷٦.
- طبرانی، سلیمان، المعجم الاوسط، دارالحرمین، [بی‌جا]، ١٤١٥ ه.ق.
- قرشی بنابی، علی اکبر، قاموس قرآن، دارالکتب الاسلامیهٔ، تهران، ۱۳۷۸.
- شاد، محمدپادشاه، فرهنگ آنندراج، لکهنو، مطبع نولکشور لکهنو، ۱۳۰٦ ه.ق.

- Benet, f, (1963), the ideology of Islamic foundation, international journal of comparative sociology, no.4.
- Coulson, n.j, a history of Islamic law, Edinburgh, Edinburgh University press, 1963.
- Petruccioli, Attilio, Khalil K. Pirani, Understanding Islamic Architecture, Routledge, 2002.

- Butterfield, Clare, Faith in Place, Harvard University Center for the Environment, 2004.
- Louise, Million, a world of many places. Environmental & architectural phenomenology newsletter, vol.7, no.3, 1996.
- Canter, d. the psychology of place; London: the architectural press, 1971.
- Dickie, James, the Mughal Garden: Gateway to Paradise, Muqarnas, Vol.3. 1985.
- Hasic, Tigran, Locus Amoenus=: A Pleasant Place: Towards a New Sustainable Housing..., Royal Institute of Technology, 1997.
- Kader, Abu-Bakr, el, Islamic principles for conservation of natural environment, Jeddah, meteorology and environmental administration, 1989.
- Saoud, rabha, introduction the Islamic city, FSTC Publication, Manchester, 2002.
- Ghosh, santosh, preservation of Islamic architectural heritage, conference of preservation of Islamic architectural heritage of Islamic cities, Istanbul, 1985.
- Lewis, Bernard , Buntzie Ellis, Churchill, Islam: the religion and the people, Wharton School Publishing, 2008.
- Butterfield, Clare, Faith in Place, Harvard University Center for the Environment, 2004.
- Charpa, Umar, M, the Islamic welfare state and its role in the economy, Leicester, the Islamic foundation, 1979.

[Downloaded from jhre.ir on 2026-11-13]